

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, професора Дар'ї БАЛОБАНОВОЇ
на дисертацію Миколи ЗУБАНСЬКОГО на тему:
«Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії (081 Право)**

Актуальність теми дослідження. Актуальність вибору автором теми дисертаційного дослідження достатньо обґрунтована у вступі роботи і не викликає жодних сумнівів. Крім того, можна додати, що дотримання воюючими сторонами правил та принципів ведення війни, визначених положеннями міжнародного гуманітарного права, дає можливість частково контролювати збройний конфлікт, запобігаючи його ескалації, а отже і дає можливість запобігти зайвим ушкодженням та втратам. Відповідно до обов'язку виконання міжнародно-правових приписів, якими регламентовані закони та звичаї війни, виникає відповідальність держав за їх порушення, зокрема, і обов'язок відшкодувати завдані збитки. Держави, які є учасниками збройного конфлікту, зобов'язані притягнути до відповідальності всіх винних у порушенні норм міжнародного гуманітарного права, відповідно до норм, розроблених національними правовими механізмами і насамперед у площині кримінального права.

В Україні правовим підґрунтям кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни виступає ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Особливої актуальності для України питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни набули з початком російської агресії 2014 року шляхом збройного вторгнення російських військ на територію Автономної Республіки Крим у березні 2014 року, а також подальшими подіями на сході України.

24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення збройних сил російської федерації в Україну. Протягом усього періоду повномасштабного вторгнення дії військовослужбовців держави-агресора супроводжуються вчиненням воєнних злочинів проти українського народу, серед яких і порушення законів та звичаїв війни. До найбільш масштабних проявів порушення законів та звичаїв війни можна віднести Іловайську трагедію, яка проявилася у

віроломному вбивстві українських військовослужбовців під час їхнього виходу з оточення, а невдовзі і в їх позасудовій страті, застосування тортур та інших проявів жорстокого поводження з українськими військовополоненими, масові катування, зґвалтування та вбивства цивільного населення в Бучі, Бородянці, а також інших населених пунктах України, численні вбивства та катування в Ізюмі, масові вбивства в Маріуполі, бомбардування житлових будинків, об'єктів критичної інфраструктури, металургійного комбінату Азовсталь, ракетний обстріл залізничного вокзалу у Краматорську. Все це непоодинокі прояви порушення законів та звичаїв війни, які вчинені від моменту повномасштабного вторгнення російських військ на територію України і досі продовжуються. Процес правозастосування продемонстрував неготовність національної правової системи до тих викликів, які постали з початком повномасштабної війни в Україні, тому виникла нагальна необхідність проведення комплексних досліджень проблематики воєнних злочинів, а саме відповідальності за вчинення порушення законів та звичаїв війни. Сподіваємося, що проведене автором дисертаційної роботи дослідження зможе зробити внесок у розвиток дієвого механізму кримінально-правового реагування на факти вчинення воєнних злочинів, зокрема і порушення законів та звичаїв війни.

Обґрунтованість, достовірність та новизна представлених результатів дослідження. Дисертаційна робота ЗУБАНСЬКОГО Миколи Костянтиновича виступає одним із перших досліджень кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, яке проведене в умовах повномасштабного вторгнення держави-агресора на територію України. Події, що мають місце у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, дозволили авторові провести оцінку питання забезпечення миру та безпеки людства від порушення законів та звичаїв війни шляхом аналізу не тільки положень чинного законодавства та теоретичних досліджень, але й шляхом вивчення практики застосування положень КК України в частині відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Зазначене, в свою чергу, мало би відрізнити роботу автора, яка виступає однією з перших спроб кримінально-правової оцінки сучасних подій, що відбуваються на території

України, крізь призму положень кримінального права.

Спроба проведення дослідження питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни створило можливість сформулювати ряд положень, спрямованих на удосконалення чинного КК України в контексті відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Для досягнення мети дисертаційного дослідження, автором був проведений аналіз стану теоретичного дослідження питання кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни; досліджені питання об'єктивних та суб'єктивних ознак порушення законів та звичаїв війни; досліджено проблеми відмежування порушення законів та звичаїв війни від інших кримінальних правопорушень, а також питання караності відповідного злочину. Що дало можливість сформулювати деякі пропозиції, спрямовані на удосконалення положень чинного КК України в контексті відповідальності за вчинення порушення законів та звичаїв війни. Автором запропоновано низку змін та доповнень до КК України, серед яких: 1) доповнення складу аналізованого кримінального правопорушення такими формами суспільно небезпечних діянь, як набір дітей до складу збройних сил або угруповань, які використовуються для участі в бойових діях, а також невинуватне затримання, ненадання допомоги цивільному населенню, депортація або незаконне переміщення цивільного населення; 2) доповнення складу аналізованого кримінального правопорушення кваліфікуючою ознакою «жорстоке поводження з пораненими і хворими, вагітними жінками, матір'ю, яка має дитину до 14 років, щодо новонародженої дитини»; 3) пропозиція щодо виключення із ч. 1 ст. 438 КК України вказівки на «національні цінності» і проведення заміни даного поняття на термін «культурна та природна спадщина».

Положення дисертації, якими удосконалено наявні у науці кримінального права підходи та позиції, набули подальшого розвитку, а також наділені певним ступенем наукової новизни.

Структура роботи, відповідність мети роботи поставленим завданням, достатній обсяг опрацьованих наукових та емпіричних джерел, спроби висвітлити авторську позицію, а також проаналізувати наявні теоретичні та практичні положення кримінальної відповідальності за порушення законів та

звичаїв війни виступають підтвердженням належного рівня аргументованості та достовірності результатів дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації, рівня виконання поставлених завдань та оволодіння методологією наукової діяльності. Дисертація ЗУБАНСЬКОГО Миколи виконана на належному теоретичному та науковому рівні. План дослідження складено логічно та послідовно, він повною мірою дає можливість проаналізувати об'єкт та предмет дослідження. Методи дослідження підібрані автором вдало та дають можливість провести повний та всебічний аналіз предмету дослідження.

У вступі роботи обґрунтовано актуальність дослідження, а також визначено основні напрямки проведення подальшого дослідження питання відповідальності за вчинення порушення законів та звичаїв війни, сформульовано об'єкт, предмет, мету, методи дослідження, а також визначено практичне значення отриманих в процесі підготовки роботи результатів. Перший розділ дисертації традиційно присвячено аналізу загальних засад дослідження питання кримінальної відповідальності за вчинення порушення законів та звичаїв війни. Автором зроблені спроби провести аналіз стану теоретичного дослідження проблематики відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, а також аналіз стану історії становлення та розвитку законодавчого регулювання відповідальності за діяння, які можна віднести до порушення законів та звичаїв війни, на різних етапах історичного розвитку суспільства. Другий розділ дисертації присвячений аналізу об'єктивних ознак складу порушення законів та звичаїв війни, автором проведено аналіз питання основного, а також додаткового об'єктів, яким заподіюється шкода внаслідок вчинення кримінального правопорушення порушення законів та звичаїв війни, проведено дослідження питання предмету порушення законів та звичаїв війни, а також потерпілого, якому безпосередньо заподіюється шкода внаслідок вчинення аналізованого складу кримінального правопорушення. Автором проведено аналіз основних форм порушення законів та звичаїв війни, які передбачені в положеннях КК України. У третьому розділі дисертації автор проводить дослідження суб'єктивних ознак порушення законів та звичаїв війни,

зокрема проаналізовано питання суб'єкту складу кримінального правопорушення, яке передбачено ст. 438 КК України, а також проведено аналіз суб'єктивної сторони порушення законів та звичаїв війни. Четвертий розділ дисертації присвячений дослідженню питання караності за вчинення порушення законів та звичаїв війни, а також відмежуванню порушення законів та звичаїв війни від інших кримінальних правопорушень. Кожен розділ дисертаційного дослідження закінчується висновками. У висновку до роботи наводяться основні результати дослідження, а також сформульовано авторське бачення нової редакції ст. 438 КК України.

Дисертація ЗУБАНСЬКОГО Миколи є самостійним дослідженням, в результаті проведення якого автор намагався сформулювати ряд пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування. Методологія дослідження відповідає його предмету та завданням. Обрана сукупність методів наукового пошуку становить собою поєднання загальнонаукових та спеціальних методів та використана з метою розкриття проблематики дослідження.

Наукове та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що основні результати дисертаційного дослідження можуть бути використані під час вивчення навчальних дисциплін здобувачами вищої освіти спеціальностей 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність», а саме: «Кримінальне право України», «Міжнародне кримінальне право та міжнародне співробітництво у сфері запобігання злочинності», «Кримінально-правова кваліфікація воєнних злочинів» (як для підготовки навчально-методичного забезпечення, так і для використання в якості навчального матеріалу під час розгляду питання про воєнні злочини), а також в правозастосовній та правотворчій діяльності.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих наукових працях. Наукові висновки та положення, які містяться у дисертації, достатньо повно висвітлені у фахових публікаціях та апробовані дисертантом. Кількість та науковий рівень підготовлених та опублікованих наукових праць відповідає вимогам, які ставляться до

оприлюднення результатів дисертацій. Основні результати дисертації опубліковано у трьох наукових працях, опублікованих у наукових фахових виданнях України з присвоєнням категорії «Б», та шести тезах доповідей.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертації не виявив текстових запозичень та інших фактів порушення академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження. Як і будь-яке самостійне, комплексне наукове дослідження дисертація ЗУБАНСЬКОГО Миколи Костянтиновича містить положення, які викликають у рецензента зауваження та запитання, а також потребують додаткового аргументування. Під час захисту бажано було б почути позицію автора роботи щодо наступного аспектів, які не отримали належного висвітлення в тексті дисертації.

1. Чи доцільно у ст. 438 КК України (чи аналогічній статті нового кримінального закону) надавати розгорнутий, можливо вичерпний, перелік діянь, що утворюють порушення законів та звичаїв війни? З одного боку, автор пропонує доповнити відповідну норму вказівками на нові форми об'єктивної сторони порушення законів та звичаїв війни – «незаконне переміщення чи незаконна депортація цивільного населення; примушування військовополонених чи цивільних осіб до участі у воєнних діях чи виконання робіт воєнного характеру; здійснення нападів на цивільні об'єкти чи їх пошкодження, руйнування, знищення, розграбування; вербування чи набір дітей до складу збройних сил, угруповань чи використання їх для активної участі у бойових діях». В той же час, залишає в новій редакції вказівку на «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». То може перелік є зайвий?

З цим також пов'язане питання як бути в тих випадках, коли закони та звичаї війни не закріплені в жодному міжнародному акті, або закріплені в міжнародних договорах, які не ратифіковані Україною?

2. Автор пропонує встановити в якості кваліфікуючої ознаки «жорстоке поводження щодо матері, яка має дитину до 14 років». По-перше, це видається

зайвим, не зрозумілим є, в чому більша ступінь суспільної небезпечності діяння, як має встановлюватися обізнаність суб'єкта цього злочину про наявність відповідних дітей у потерпілих, особливо враховуючи досить розповсюджену «масовість та невизначеність» для суб'єкта конкретних потерпілих безпосередньо під час вчинення цього злочину. По-друге, у вступі до роботи автор говорить про «батьків, які мають дитину до 14 років», а за текстом роботи та у висновках мова йде тільки про матір.

Так само зайвою видається запропонована особливо кваліфікуюча ознака «на ґрунті расової, релігійної або національної нетерпимості», оскільки відповідні мотиви є обставиною, що обтяжує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України).

3. Не заперечуючи ідею автора щодо відмови від використання в ст. 438 КК України словосполучення «національні цінності» та його заміни, слід зазначити, що запропоноване словосполучення «культурна та природна спадщина» є таким, що не узгоджується з положеннями спеціального закону. Так, Законом України від 08.06.2000 № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» культурна спадщина визначається як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини; а об'єкт культурної спадщини, в свою чергу, це визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність (ст. 1). Отже, природна спадщина фактично є частиною культурної спадщини.

4. За текстом роботи автор неодноразово згадує про доцільність прийняття «спеціального кримінально-правового акту» в частині відповідальності за порушення законів та звичаїв війни (наприклад, с. 84 дисертації). Але залишається нерозкритим, що це має бути за акт, які положення він має містити, яке його місце в ієрархії вітчизняних нормативно-правових

актів, тощо.

5. Слід зазначити досить недбале ставлення автора до оформлення дисертації, особливо списку використаних джерел, широке використання та посилання на російськомовні джерела або джерела, які мають більш сучасні видання, ніж ті, на які посилається автор.

6. Автор не приділив належної уваги питанням відповідальності за порушення законів та звичаїв війни колективних суб'єктів, можливості застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (п. 4 ч. 1 ст. 96³ КК України), хоча предметом дослідження визначено кримінальну відповідальність за відповідні дії, а отже слід аналізувати не тільки покарання, а й інші можливі кримінально-правові наслідки.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що наведені вище критичні зауваження є підставою для дискусії в ході захисту, свідчать про складність проблеми та дискусійний характер підходів до її вирішення. За умови отримання на них належних відповідей та пояснень під час захисту, дисертаційне дослідження може бути оцінено позитивно.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Враховуючи наведене вище, можна зробити висновок, що дисертація Миколи ЗУБАНСЬКОГО є самостійним, актуальним науковим дослідженням, в якому зроблено спробу висвітлити нові науково обґрунтовані результати, що мають важливе теоретичне та практичне значення та мали б вирішувати важливу наукову проблему – надання кримінально-правової характеристики порушення законів та звичаїв війни та встановлення особливостей кримінальної відповідальності за відповідні діяння.

За актуальністю, новизною, достовірністю та обґрунтованістю, науково-теоретичною та практичною значущістю, кількістю та обсягом публікацій, оформленням дисертація, в цілому, відповідає вимогам, передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 31.05.2019 № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про

присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44, а її автор – ЗУБАНСЬКИЙ Микола Костянтинович – за умови належного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**професор кафедри кримінального
права і криминології факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для
підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету
внутрішніх справ**

доктор юридичних наук, професор

Дар'я БАЛОБАНОВА

